

over elkaar heen moet willen projecteren, doet hij niettemin een poging om zijn schema's van de zes handen en de zes ledematen met oude schema's van methoden van verwantschapsberekening via de gewrichten met elkaar te verbinden. Dat blijkt echter een brug te ver te zijn.

In de opvatting van Nijdam is in het Oudfriese recht het weergeld, het bedrag dat in geval van een doodslag betaald moest worden, in eerste instantie bedoeld als compensatiebedrag om eerverlies te compenseren. In de boeteregisters worden de compensatiebedragen gerelateerd aan dit weergeld. Men kon bij verwonding meer of minder dan een weergeld als compensatie krijgen. Nijdam spreekt in dit verband van eerverlies als de mate van *disability*, dat wat iemand niet meer kan. Je zou je echter kunnen afvragen of eerverlies wel de (enige) grond voor compensatie was en of niet naast (of wellicht soms zelfs in plaats van) de compensatie wegens eerverlies compensatie (ook) plaatsvond wegens beperking van verdien capaciteit of handelingsmogelijkheden van het slachtoffer, zonder dat dit altijd aan eerverlies werd gerelateerd.

Bij het politieke lichaam wordt de status en positie van de Vrije Fries in de samenleving bepaald met behulp van een model van concentrische cirkels. Dit model beschouwt Nijdam als een verklaringsmodel dat het resultaat is van zijn bevindingen en dat daardoor mogelijk breder toepasbaar is.

In zijn conclusie benadrukt hij ten slotte dat zijn onderzoek hem niet alleen met verandering heeft geconfronteerd, maar integendeel juist heel sterk met continuïteit en universaliteit. De bijlagen bevatten een overzicht van het Oudfriese corpus van rechts- en verzamelhandschriften en andere Oudfriese bronnen, alsmede een overzicht van de wondlijsten in de *Lex Frisionum*. Daarnaast is er een glossarium met de belangrijkste Oudfriese termen voor lichaamsdelen, verwondingen en vergripen en een naam- en zaakregister.

Door de filologische en vooral (historisch-) antropologische benadering van de boeteregisters,

die toch in de eerste plaats rechtsbronnen waren, heeft Nijdam het onderzoek naar deze bronnen in een verfrissend nieuw perspectief geplaatst en bijkomende onderzoekswegen geopend. Ook voor (rechts)historici is er nu opnieuw werk aan de winkel. Zo gaat Nijdam maar beperkt in op de manier van procederen, wordt de invloed van het Romeins-canonieke recht wel genoemd, maar niet uitgediept, en wordt niet ingegaan op mogelijke andere wegen van infiltratie of receptie van Romeins recht dan via het canonieke recht. Dat is van belang omdat wat in het Germaanse recht onder eer werd verstaan sterk verschilde van wat onder het Romeinsrechtelijke *iniuria* werd begrepen. Evenmin vindt een diepgaande (rechts)vergelijking plaats met andere dan Friese bronnen, al wordt een aantal van dergelijke bronnen wel genoemd. Uitgaande van Nijdams conclusie omtrent continuïteit en universaliteit liggen hier nog veel mogelijkheden voor (vak) grensoverschrijdend onderzoek. In elk geval vormt het boek van Nijdam een fascinerend en intrigerend werk voor ieder die zich bezighoudt met of belangstelling heeft voor de Friese of de middeleeuwse geschiedenis.

B.C.M. JACOBS,

UNIVERSITEIT VAN TILBURG

Timmer, Rijk, ***Profeet in eigen land.***

Philips van Leiden en het publiek belang

(Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2008, *Middeleeuwse studies en bronnen* 112; Hilversum: Verloren, 2008, 307 blz., ISBN 978 90 8704 026 0).

De Cura reipublicae et sorte principantis van de veertiende-eeuwse Hollandse rechtsgeleerde Filips van Leiden is een moeilijk boek. Niet zozeer vanwege het Latijn, hoewel dat ook niet altijd duidelijk is, maar vooral vanwege het genre. De *Cura* is een juridisch tractaat, waarin in 85 casussen

commentaar wordt geleverd op delen van het Romeinse recht. Het belang daarvan kan alleen worden beoordeeld door iemand die zeer goed thuis is in het Romeinse recht en in de bestudering daarvan in de middeleeuwen. Alleen wie weet wat Philips tijdens zijn studie aan de universiteit van Orléans heeft geleerd en genoteerd, kan vaststellen wat de auteur toevoegt en waarin hij origineel is. Bovendien is de *Cura* lastig te interpreteren vanwege de ondoorzichtige relatie met de politieke werkelijkheid. Philips van Leiden reageert onmiskenbaar op de actualiteit, maar het is lang niet altijd duidelijk welke actualiteit het betreft. Waarschijnlijk heeft de auteur de kern van het eerste deel van zijn tekst (casus 1-34) in 1352 aangeboden aan de Hollandse graaf Willem V. De huidige vorm, bekend uit een druk uit 1516, is echter het resultaat van jarenlange aanvulling en bewerking, tot vlak voor de dood van de auteur in 1382. Wie iets wil zeggen over de intenties van de auteur, moet dus eerst onderscheid maken tussen oertekst en aanvullingen, en vervolgens trachten die aanvullingen te dateren.

De Leidse rechtshistoricus Robert Feenstra heeft zich in de laatste decennia van de vorige eeuw vooral met de juridische context bezig gehouden, terwijl de historicus Piet Leupen in 1975 geprobeerd heeft het boek te interpreteren tegen de achtergrond van de politieke situatie in de veertiende-eeuwse Nederlanden. En nu is er de dissertatie van de rechtshistoricus Rijk Timmer. Die moeten we vooral zien in het verlengde van Feenstra's werk. Feenstra stelde vast dat de onvervreemdbaarheid van het erfgoed van de *res publica* het hoofdthema van het boek vormde en dat daarin ook Filips' voornaamste betekenis moet worden gezocht. De vorst mocht van sommige rechten geen afstand doen, 'vanwege het behoud van de *res publica*, wier welzijn berust op de macht van de vorst' (casus 1, 7). Timmer gaat in zijn boek na welke rechten de vorst volgens Filips uitoefent in het publiek belang en welke rechten hij derhalve niet mag vervreemden. Hoofdstuk 6 is helemaal aan deze vraag gewijd.

In een uitvoerige en systematische bespreking komen achtereenvolgens aan de orde: rechten met betrekking tot delstoffen, energie en water, verkeer en vervoer, munt en belasting, bestuur, rechtspraak en ambten en steden, gilden, openbare werken en onderwijs. De rest van het boek vormt een inleiding op deze uiteenzetting. Uitgelegd wordt wat de *res publica* is (belangengemeenschap van vorst en onderdanen), in welke wereld de *Cura* is geschreven, in welke juridische traditie Filips werkt (hoofdstukken 1-3), hoe daaruit het leerstuk van de onvervreemdbaarheid van vorstelijke rechten is gegroeid en wat Filips zegt over de grenzen van de vorstelijke macht (hoofdstukken 4-5).

In de systematische bespreking van de vitale overheidsdiensten in het kernhoofdstuk worden de opvattingen van Philips van Leiden in een juridische context geplaatst. Dat is nuttig, zeker voor een historicus als ik, voor wie de middeleeuwse rechtswetenschap een vreemde wereld is. Helaas heeft Timmer niet de gave om ingewikkelde zaken eenvoudig uit te leggen. Dat zien we bijvoorbeeld in de spitsvondige bespreking van Philips' opvattingen over het onderhoud van landwegen (168-171). Timmer constateert daar dat Philips het publieke karakter van een weg *impliciet* laat afhangen van het gebruik dat ervan gemaakt wordt. Dat is blijkbaar belangrijk, want dit gebruiksprincipe kwam niet voor in het Romeinse recht. Was Filips hier dan origineel en zijn tijd vooruit? Robert Fruin dacht dat het gebruikte argument voor 'consumptie-belasting' hier inderdaad 'misschien voor de eerste maal' werd gebruikt. Fruins 'baanbrekende publicatie' wordt door Timmer zonder reserves aangehaald. Alleen de oplettende lezer ontdekt dat Fruin zich vergiste, omdat deze 'vroegere vorm van het profijtbeginsel' ook al in Orléans was verdedigd, namelijk door de hoogleraar Lambert de Salins, wiens *Distinctiones* Philips bezat (169). Timmer noemt Lambert de Salins 'een belangrijke bron voor Philips', maar nergens blijkt waarop dat oordeel gebaseerd is. De *Distinctiones* blijken in de *Cura* niet te worden

gecteerd (84, 268) en ze komen ook in Timmers boek niet meer voor als bron. De kwalificatie 'belangrijke bron' stoelt blijkbaar op ander onderzoek, waarschijnlijk op dat van Feenstra (84), maar dat moet de lezer allemaal zelf uitzoeken.

In het algemeen doet Timmer weinig moeite zijn onderzoek te plaatsen in een historiografisch kader. Weliswaar volgt er *na* de conclusie (!) een uitvoerige bijlage waarin de oudere literatuur over Philips van Leiden wordt besproken, van Hugo de Groot tot Piet Leupen, maar het gaat daar om richtingloze samenvattingen, zonder dat daarmee de vraagstelling van Timmers onderzoek wordt gelegitimeerd. Deze gebrekkige inbedding heeft waarschijnlijk te maken met de achtergrond van de auteur. In het boek wordt regelmatig verwezen naar actuele discussies over de privatisering van vitale overheidstaken. Uitspraken van Philips van Leiden worden bijvoorbeeld in verband gebracht met recente standpunten van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. De aanleiding voor de studie blijken we te moeten zoeken in de beoogde privatisering van waterleidingbedrijven door het tweede kabinet Kok. In dat verband ontwikkelde de auteur, in het dagelijks leven redacteur van het *Financiële Dagblad*, belangstelling voor de veertiende-eeuwse 'pleitbezorger van het publiek belang'.

Timmer doet, in navolging van Leupen, ook een poging Philips' opvattingen te relateren aan de politieke situatie van zijn tijd. Daarbij slaat hij echter meer dan eens de plank mis. Dat ligt deels aan zijn literatuurkeuze. Zo gebruikt hij een Amerikaanse encyclopedie van de wereldgeschiedenis uit 1975 voor de internationale politieke context en het ketterboek van Theun de Vries voor de flagellantbeweging (16, 43), in beide gevallen geen verstandige keuze. Voor een ander deel berusten de fouten op eigen interpretatie. Als Philips het gebruik van 'particuliere legers' afkeurt, meent Timmer bijvoorbeeld op basis van recente literatuur dat hij niet op de Hollandse situatie kan doelen, omdat private vetevoering daar niet meer voor zou komen, maar ten eerste wordt dat in die

literatuur niet beweerd en ten tweede is uit de tekst zelf (casus 43, 16) duidelijk dat Philips wel degelijk Hollandse legertjes op het oog heeft.

De dissertatie van Timmer maakt duidelijk dat de *Cura* een rijk maar ook lastig te interpreteren boek is. Het is Timmers verdienste dat we de hoofdstelling van de *Cura* nu beter in haar juridische context kunnen plaatsen. Er is echter meer onderzoek nodig om ook de historische context volledig recht te doen.

ANTHEUN JANSE,
UNIVERSITEIT LEIDEN

Weststrate, Job, ***In het kielzog van moderne markten. Handel en scheepvaart op de Rijn, Waal en IJssel, ca. 1360-1560*** (Dissertatie Leiden 2008, *Middeleeuwse studies en bronnen* 113; Hilversum: Verloren, 2008, 335 blz., ISBN 978 90 8704 033 8).

De Nederlandse handel overzee is beter onderzocht dan de handel over de rivieren. Over de moedernegotie en de vaart op Azië weten we meer dan over de scheepvaart op de Rijn, Waal en IJssel. Dat komt niet alleen omdat een fluit of een Oostindiëvaarder meer glamour heeft dan een aak of een loerdenne. Het heeft ook te maken met Hollandocentrisme en met de aard van het bronnenmateriaal. Om met het laatste te beginnen: voor de scheepvaart op de rivieren is er niet een uitgebreid archief als dat van de VOC beschikbaar, noch een lange reeks doorlopende gegevens als die van de Sonttol. Er zijn wel vanaf de middeleeuwen door de landsheren van Gelre en Holland tollën geheven maar de rekeningen ervan zijn niet compleet bewaard gebleven. In de economische geschiedschrijving is doorgaans meer aandacht geschenken aan Holland en zijn connecties met de wereld overzee dan aan de ontwikkeling van de landgewesten. De rivierhandel en -scheepvaart werd tot nu toe voornamelijk onderzocht

door regionaal-historici aan weerszijden van de Nederlands-Duitse grens. Het werk van J.F. Niermeyer over Dordrecht en omgeving is tamelijk uitzonderlijk gebleven.

Job Weststrate beoogt met zijn proefschrift, waarop hij in Leiden promoveerde, de balans enigszins te herstellen. In zijn dissertatie wil hij het rivierverkeer in Gelderland en Overijssel voor het eerst systematisch in relatie met *beide* aangrenzende regio's analyseren, dus zowel in betrekking met het westen van de Lage Landen als met het belendende gebied in Duitsland. De hoofdvraag van het boek luidt, hoe de Bourgondische staatsvorming en de economische verschuivingen die zich in de late middeleeuwen in de Nederlanden voordeden het verkeer op de Rijn, Waal en IJssel hebben beïnvloed. Om de effecten vast te stellen onderzocht Weststrate voor drie peilmomenten – rond 1390, rond 1440 en rond 1550 – aan de hand van de tolrekeningen van Lobith en Nijmegen de omvang en samenstelling van het goederenvervoer en, aangevuld met andere soorten zoals oorkondenboeken en belastingkohieren, de wijze waarop handel en transport waren georganiseerd. De drie delen over de peilmomenten worden voorafgegaan door een inleiding over stedelijke netwerken in de late middeleeuwen en gevolgd door een analyserende beschouwing over de veranderingen in goederenstromen, organisatie van de handel en economische netwerken die in de studie naar voren zijn gekomen.

De uitkomsten van het onderzoek zetten het beeld van de economische ontwikkelingen in de Nederlanden tussen ca. 1360 en 1560 niet op zijn kop. De hoofdlijnen zijn snel geschetst. De omvang van het goederenverkeer nam licht toe, terwijl de verhouding tussen de verschillende producten ietwat veranderde. Stroomafwaarts nam het vervoer van ruw hout toe, bleef de aanvoer van steen vrijwel stabiel en verdween het transport van kalk. Rijnwijn was en bleef het voornaamste product. Stroomopwaarts deed zich een lichte groei voor in het vervoer van zout en vis, maar

zakte de export van boter en kaas in. Graan werd in beide richtingen verscheept. De omvang en waarde van het transport stroomopwaarts was altijd veel groter dan stroomafwaarts. Van het totale rivierverkeer verliep een steeds groter deel via de Waal, terwijl het aandeel van IJssel en Nederrijn daalde. Wat de organisatie van de handel en het transport betreft: de differentiatie tussen schippers en handelaars nam in de loop van de tijd iets toe. De vervoerssector werd geleidelijk meer zelfstandig. Riviersteden als Nijmegen, Wezel, Culemborg en Arnhem speelden in het verkeer een dominante rol. Hollandse schippers en handelaars hadden nauwelijks een vinger in de pap. Anders dan de Hollandse en Zeeuwse steden bleven de riviersteden in Gelre en het Oversticht deel uitmaken van het Hanzenetwerk, al gingen deze zich in toenemende mate ook oriënteren op de expanderende markten in Vlaanderen, Brabant en Holland. De stapelmarkten van Dordrecht en Keulen, aan het begin in de veertiende eeuw nog van groot gewicht, boetten aan betekenis in.

De belangrijkste verdienste van Weststrate's studie is dat we nu veel beter weten hoe het met de laatmiddeleeuwse rivierhandel precies zat. Het onderzoek is volgens de regels van de kunst uitgevoerd. De auteur kent zijn literatuur en weet zijn bevindingen meestal op de juiste momenten in een lopend debat te plaatsen – voor zover er, zoals bij de verhouding tussen Holland en de Hanze, of de teloorgang van stapelplaatsen, werkelijk sprake is van een soort debat. Jammer is wel, dat de veelbelovende titel eigenlijk niet wordt waargemaakt. Het begrip 'moderne markten' komt in het boek slechts terloops voor en speelt in de analyse in feite geen rol. De (impliciete) suggestie dat de toenemende oriëntatie van de riviersteden op het westen van de Lage Landen samenhangt met de 'moderniteit' van markten in die regio wordt niet met overtuigende argumenten gestaafd. De ontwikkeling zou evengoed verklaard kunnen worden uit de groei van de vraag vanuit deze regio op zich (vooral naar hout), zonder dat een verandering in de aard van de markten